

Берестовий А.І.

*кандидат історичних наук, викладач
Черкаського художньо-технічного коледжу (Україна)*

Корновенко С.В.

*доктор історичних наук, професор, професор
кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького (Україна)*

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОЇ ДУМКИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ СТОСОВНО СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Головною рисою внутрішньоекономічного життя Російської імперії у 1880-х рр. були протиріччя між розвитком капіталістичних відносин на селі та політикою царського уряду, спрямованою на захист інтересів великих землевласників. Пільги у системі оподаткування, накопичення недоплат змусили власті піти на реорганізацію податкової системи та проголосити скасування «податних станів». Однак, як і більшість реформ, „дарованих зверху”, ці заходи носили половинчастий характер і знецінювали результати самих реформ. Разом із тим, незважаючи на свою обмеженість, податкові реформи 1880-х рр. можна розглядати як еволюцію фінансової політики царату. Вони створили необхідне підґрунття для фіскальних перетворень 1890-х – 1900-х рр.: запровадження нового паспортного законодавства та скасування кругової поруки.

У соціально-економічній та суспільно-політичній думці Російської імперії 1880 – 1906 рр. значна увага приділялася проблемам общинного землеволодіння та реформуванню системи оподаткування. Зокрема, М. Алексеєнко, розмірковуючи над процесом та наслідкам перекладання податків, зазначав, що т.зв. „перекладання” або „пересування” дозволяє примусити споживача сплатити необхідну суму. Дослідник наводив такий приклад перекладання податків: „Хліб містить у видатках виробництва поземельний податок, з яким і продається булочнику; булочник додає до вартості хліба домовий та промисловий податок; робітник сплачує в ціні за шматок хліба – поземельний, домовий, промисловий і податок на споживання хліба”

[1]. Таким чином, перекладання податків є безкінечним процесом, у результаті якого податкова система потрапляє у замкнуте коло.

Система оподаткування в українському селі Російської імперії в окреслений період завжди перебувала у тісному співвідношенні з державними потребами. Так, тиск податкового тягаря суттєво зростав у періоди, коли держава брала участь у війнах, зокрема під час російсько-японської та Першої світової воєн.

Центральне місце у реформуванні податкової системи з 1881 р. посідала підготовка та реалізація скасування подушного оподаткування. Історія безпосередньої підготовки реформи зі скасування подушного податку бере свій початок від діяльності комісії на чолі з міністром фінансів С. Грейгом.

Результатом діяльності цієї комісії була розробка проекту заміни подушного оподаткування трьома видами податків, якими повинні були обкладатися всі соціальні стани:

1) прибуткового в розмірі 3% від прибутків від грошових капіталів, торгівлі, промислів та особистої праці – на 35 млн. руб.;

2) особистого – по 1 руб. з усіх осіб чоловічої статі у віці від 18 до 55 років – на 16,5 млн. руб.;

3) присадибного – з садиб власників усіх суспільних станів – на 18 млн. руб.

Присадибний податок в остаточному варіанті було запропоновано замінити збільшенням ставки державного поземельного податку та податку на нерухоме майно в містах з 50% до 77%. Разом із тим, було збільшено непрямі податки, оскільки їхнє стягнення відбувалося приховано і не викликало масового невдоволення. За ініціативи С. Грейга, було підвищено низку непрямих податків, серед яких акциз на алкогольні напої, пиво та тютюн.

Однак розроблені комісією С. Грейга пропозиції запровадження нових податків на суму 70 млн. руб. (чим можна було досягти зменшення селянських платежів на 30 млн. руб.) не були втілені в життя. Насамперед у Міністерстві фінансів поставили під сумнів можливість запровадження прибуткового податку. Чинники відомства свою думку аргументували тим, що обчислення відсотків із прибутків різного роду діяльності та торгівлі досить складно піддається перевірці та потребує реорганізації органів місцевої податкової адміністрації. У відповідь на це члени комісії С. Грейга підготували проект зі створення податкових наглядачів.

Окрім цього, комісією було розроблено проект зниження викупних платежів. Його поява умотивувалася тим, що без досягнення певної рівноваги у сплаті податків різними категоріями селян розпочинати скасування подушного податку було неможливим. Отже, пропозиції комісії С. Грейга були оцінені в урядових колах (у тому числі й професором М. Бунге) як ризиковані та небезпечні для фінансового становища країни [2, 133].

М. Бунге у 1880 р. запропонував поміркованіші заходи – скасувати соляний податок та знизити рівень викупних платежів. Свої міркування він висловив у записці, адресованій Олександрові ІІ. У ній він зазначав, що „для рівномірного розподілення податків” необхідно знизити обкладання селянства на 10-20%, компенсуючи надходження до бюджету за рахунок підвищення оподаткування промисловості, яка в цей час бурхливо розвивалася [3]. Саме такі заходи, на думку М.Бунге, зможуть забезпечити стабільні надходження до бюджету та суттєво зменшити недоїмку.

У червні 1880 р. професор М. Бунге був запрошений Олександром ІІ на посаду товариша міністра фінансів С. Грейга. Ще перебуваючи в Києві, професор виклав свої міркування стосовно проведення податкової реформи в публікації „Заметки о настоящем положении нашей денежной системы и средства к её улучшению” [4]. М. Бунге обґрунтував необхідність проведення низки перетворень, які мали б передувати корінній перебудові податкової системи Російської імперії. Їхній зміст зводився до реалізації таких заходів:

- 1) перекладання подушного податку на інші джерела прибутків;
- 2) скасування паспортної системи; доопрацювання митного тарифу;
- 3) переселення селян; прийняття нового положення про працю ремісників, фабричного та робітничого населення;
- 4) внесення змін до торговельного законодавства, видання нового положення про акціонерні компанії тощо.

Ці заходи, на думку вченого-економіста, покликані були здешевити виробництво, надати можливість скоротити державні витрати та створити передумови для перебудови та покращення фінансової системи держави [5; 6; 7].

До призначення М. Бунге на посаду міністра фінансів він був уже відомим завдяки розробленому ним курсу лекцій з фінансового права. Він викладав його як в університеті, так і під час підготовки

спадкоємців імператорської сім'ї – старшому сину Олександра II (помер у 1865 р.) та майбутньому імператору Миколі II [8, 111]. Лекції професора М. Бунге цікаві для сучасного дослідника не лише за своїм змістом, а і тому, що він їх читав особі, від економічних поглядів якої в майбутньому залежала загальна спрямованість економічної політики Російської імперії.

Основні положення своєї реформаторської програми М. Бунге виклав у „Записці Олександрю II 20 вересня 1880 р.". У ній було сформульовано принципи реформування економічної та фінансової політики:

- 1) скорочення видатків на утримання державного апарату;
- 2) припинення друкування паперових грошей, скорочення їхньої кількості до довоєнного рівня;
- 3) організоване переселення малоземельних та безземельних селян на неосвоєні землі;
- 4) видання законів для стимулювання розвитку промисловості та торгівлі;
- 5) упорядкування фінансування залізничного будівництва;
- 6) реформування податкової системи: скасування подушного податку, соляного податку та паспортних зборів, зниження викупних платежів [2, 119].

М. Бунге зазначав, що „обтяжливість платежів викликана передусім невідповідністю в багатьох місцевостях з прибутковістю землі та з особистими заробітками селян, внаслідок чого накопичуються недосплати – ознака розбалансованості селянських господарств і виснаження основного джерела отримання державних прибутків” [3]. Отже, М. Бунге вважав за доцільне запровадити більш справедливий розподіл податків, зменшити податкове навантаження на селян, перенести частину податкового тягаря на інші прошарки суспільства.

Пропозиції М. Бунге щодо поступового скасування подушного податку отримали в урядових колах неоднозначні оцінки. Так, державний секретар Є. Перетц у своєму щоденнику 3 травня 1882 р. занотував: „Після консультацій з О. Абазою та Д. Сольским М. Бунге вніс в Державну Раду проект про поступове скасування подушного податку протягом кількох років. Об'єднаними департаментами ця думка були прийнята „зі значним співчуттям”. Тоді як в Загальних зборах Думи виникли заперечення двоякого змісту: К. Победоносцев і М. Мансуров оскаржували необхідність скасування подушного

податку, С. Грейг виступав за скасування подушного оподаткування не поступово, а однією реформою. Після тривалих дискусій більшість членів Державної Ради підтримали проект міністра фінансів. „Скасування подушного податку важливе не тільки в сенсі звільнення найбільш бідної частини населення від значного тягаря, але й тому, що зі скасуванням подушного податку стануть можливим скасування кругової поруки, яка є надзвичайно обтяжливою для селянства, а потім, можливо, буде скасоване отримання ними паспортів для переходу на інші місця” [2, 134].

Протистояння правлячих урядових кіл реформам, запропонованим і проведеним М. Бунге, видається логічним, оскільки вони не бажали втрачати свого панівного становища як у політиці, так і в фінансах. Однак, зважаючи на тогочасні реалії фінансового, економічного і політичного життя, реформи були вкрай необхідні, оскільки з податкової точки зору община, яка закріпила нерівномірність податкового тягаря для селян, кругова порука та відсутність права відмовитися від землі вкрай негативно позначилися на економічному становищі селянства.

Для компенсації втрат бюджету М. Бунге передбачав збільшення державного поземельного податку, який сплачували неподатні стани, збільшення податку на міську нерухомість, встановлення податку на осіб вільних професій (адвокатів, лікарів, архітекторів, художників тощо), збільшення податків на торгівельні та промислові підприємства та грошові капітали [9].

Погляди на реформування податкової системи М. Бунге після призначення його на посаду міністра фінансів суттєво не змінилися. Як і раніше, він був прибічником поступового скасування подушного принципу обкладання протягом кількох років. Разом із тим, позиція нового очільника Міністерства фінансів стосовно прибуткового податку відрізнялася від позиції його попередника – С. Грейга. Так, М. Бунге вважав, що Російська імперія має недостатній розвиток промисловості для здійснення точного обрахування прибутковості промислових підприємств. Враховуючи це, на думку міністра, податкові перетворення необхідно було розпочинати з утворення відповідних органів податкової адміністрації [2, 126].

М. Бунге в записці „Про фінансовий стан Росії” прибутковий податок розглядав як „джерело надходження, до якого держава може звертатися у виняткових обставинах”. Зокрема, міністр фінансів зазначав: „Бажано, щоб прибутковий податок слугував у нас не

постійним, а надзвичайним фінансовим ресурсом, необхідним для внутрішніх реформ, особливо податкових, для сплати військових видатків, як це має місце в Англії, де прибутковий податок завжди зберігав це значення, змінюючи свій розмір відповідно до потреб держави, зі становищем промисловості, торгівлі, врожайності” [3].

Отже, на початок 1880-х рр. у Російській імперії накопичився ряд невіршених проблем оподаткування населення, що пожвавило соціально-економічну та суспільно-політичну думку в країні. Подальші зміни в системі оподаткування населення були, таким чином, цілком об’єктивними. Особливий внесок до теоретичної розробки майбутніх реформ вніс М. Бунге, який відстоював ідеї поліпшення економічного становища селянських господарств через спрощення й полегшення для них податкового тягара шляхом запровадження перенесення частини податкового тягара на інші прошарки суспільства, збільшення державного поземельного податку, податку на міську нерухомість, встановлення податку на осіб вільних професій. Ідеї реформування податкової системи імперії логічно підводили до думки про створення відповідних органів податкової адміністрації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеенко М. Общая теория переложения налогов / М. Алексеенко. – Х., 1870. – 17 с.
2. Дневник Е. Перетца (1880-1883 гг.). – М.-Л., 1927. – 171 с.
3. Погребинский А. Финансовая политика царизма в 70-80-х годах XIX в. / А. Погребинский // Исторический архив. – 1960. – № 2. – С. 130-144.
4. Бунге Н. Заметки о настоящем положении нашей денежной системы и средства к её улучшению / Н. Бунге. – Спб. 1880, т. VIII. – 40 с.
5. Бунге Н. Полицейское право. Обзорение разных отраслей хозяйственной деятельности / Н. Бунге. – К., 1873. – 639 с.
6. Бунге Н. Основания политической экономии / Н. Бунге. – К., 1870.
7. Бунге Н. Очерки политико-экономической литературы. – Спб., 1895. – 465 с.
8. Ананьич Н. Податные реформы первой половины 80-х годов XIX в.: Дис. ... канд. ист. наук / Н. Ананьич. – Л., 1978. – 203 с.
9. Бух Л. О едином налоге // Экономическая газета. – № 15. – 1905

З ІСТОРІЇ КАРНОГО РОЗШУКУ В УКРАЇНІ

Історія виникнення криміналістичних знань розпочинається з появою перших типів держави і права, коли встановлювались і порушувались певні правила поведінки, звичаї і закони. Виникнення перших порушників законів зумовило потребу у введенні спеціальних правил і методів щодо розкриття і розслідування злочинів, встановлення злочинців. Призначаються певні чиновники, які повинні були розкривати окремі види злочинів, встановлювати істину (наприклад, у Стародавньому Єгипті – чиновники-писці, нубійські негри та ін., у Стародавньому Вавилоні — писці та судді). Правові документи (Закони царя Хаммурапі, Артхашастра, Книга законів та ін.) містили деякі рекомендації криміналістичного характеру щодо збору, дослідження та оцінки доказів судом, але вони мали окремий, розрізнений характер і були пов'язані з певними клятвами, випробуванням вогнем, каліченням та клеймуванням засуджених [1, 45].

Формування криміналістичних знань здійснювалося в межах процедури, який був притаманний суспільству (наприклад, інквізиційний процес був пов'язаний з отриманням зізнання від допитуваного за допомогою тортур). Безумовно, поява криміналістичних засобів, прийомів і методів пов'язана з відправленням правосуддя, слідчої, **розшукової** та експертної практики .

Слід відмітити, що вирази «сиск» і розшук мало чим відрізняються один від одного. Але, як свідчить життя, кожне з цих близьких по значенню слів мають «свій», власний період організації роботи протидії злочинності із спеціальними методами і засобами викриття правопорушників.

Якщо брати до уваги словники різного призначення, то поняття «сиск» у етимологічному відсутне, але в тлумачному вираз «розшук» наводиться в декількох значеннях. Так, наприклад, – це дія за значенням поняття «розшукувати» тобто робити пошуки кого-небудь, чого-небудь або внаслідок пошуків виявляти, знаходити кого-небудь, що-небудь; система слідчих та оперативних заходів щодо виявлення злочинця, який зник, викраденого майна тощо [2, 869].